

A széles vállú kisember

A hetvenöt éves Bíró Zoltán köszöntése

„Aki választ, az felelős, az istenek pártatlanok.”
(Platon)

– Mondd, neked annyira nincs munkád saját osztályodon, hogy állandóan itt lógsz? – kérdezte tőlem a szobájából kilépő Bíró Zoltán, a Kulturális Minisztérium Irodalmi-, Sajtó- és Tájékoztatási Főosztályának vezetője, aki kérdésére nem is igazán várt választ.

Nagy volt a röhögés jó pár éve a Magyar Művészeti Akadémia Kecse utcai Makovecz-(szék)házában, amikor Bíró Zoltánt köszöntve először meséltem el nyilvános helyen „személyes megismerkedésünk” igen rövid, s rám nézve nem túl hízelgő történetét. A Mester kért meg, hogy meghívott előadónkat, Bíró Zoltánt mutassam be: „De csak röviden, Juhászkám, mert Zolit nem kell bemutatni olyan embereknek, akik az elmúlt harminc évben Magyarországon éltek!” Így ennyit engedhettem meg magamnak. Nem élhettem azzal a páratlan lehetőséggel, amit Szemadam György festőművész-író druszám úgy fogalmazott meg: „imádok kiállításokat megnyitni, könyveket bemutatni, mert ilyenkor más művészek kapcsán húsz percet beszélhetek... magamról”.

Persze ez 1980 februárjában – amikor próbaidős minisztériumi nyugatnémet-osztrák kulturális referensként dolgoztam a Szalai utcában – nem volt olyan vicces, főleg nem, ha főnökeim (róluk később) fülébe jutott volna az egyik legismertebb, legmeghatározóbb minisztériumi vezető, Bíró Zoltán megjegyzése – rólam. Valamit biztosan dadogtam kvázi válaszként, de ha a valós dolgokat mondom el, még tovább ronthattam volna helyzetemen. Az igazság az volt, hogy még szerény szellemi képességeim ellenére is mintegy másfél-két óra elegendő volt napi minisztériumi feladataim ellátására. Böven maradt időm lófrálásra, ismerkedésre, „terepfelmérésre” és egyes „anyagok beszerzésére”. Az Irodalmi Osztályra járt minden folyóirat, hetilap és újság az *És-től* a *Jelenkorig*, meg a *Nagyvilágtól* a *Kortársig*, és én ott szereztem be őket, nem az újságos standokon a városban. Egyesével bugáztam meg a lapokat, így gyakran kellett „lejárnom” a negyedik emeletre. Az sem volt mindegy, hogy Bíró Zoltán, aki a mai napig kitűnő csapatépítő és csapatban gondolkodó ember, olyan közvetlen

JUHÁSZ GYÖRGY (1954) irodalomtörténész-hungarológus. 1977 és 1988 között Jugoszláviában dolgozott. Délszláv-szakértő.

munkatársakkal dolgozott, mint a költő Rózsa Bandi, a szerkesztő Rajter Lajos és akkori jó barátom, Csapody Miklós (Istenem, mivé lett ez az ember!). Őket „irodalmi okokból” korábbról ismertem, ellentétben a háromemeletnyi új kollégával. Rövid idő után annak ellenére véglegesítettek a Nemzetközi Kapcsolatok Főosztályán, hogy karót nyelt vezetője kifogásolta szerinte túl közvetlen modoromat és stílusomat. Nyúlott kardigános helyettese meg öltözködésemet tartotta túl jugósnak, mivel előzőleg Újvidéken tanultam két évig postgraduális magyar állami ösztöndíjjal, s nem voltam hajlandó huszonhat évesen galamb-, pala-, grafit-, por-, diplomata-, közép- és egyéb szürke öltönyt hordani lilás-vörösés-bordós-barnás-pirosas-rozsdaszínű nyakkendővel. Közvetlen főnökeim tőről metszve tudták, hogy szabványosan mi a szép, helyes és pártszerű. Majd megtudják később e sorok olvasói is!

Óvatosabb lettem, régi aktákkal a kezemben császáltam a tárcánál, s ha főnököt láttam, azonnal kinyitottam valamelyiket, és bőszen, hangosan elkezdtem magyarázni akár a folyosón, de még a büfében is. A szürke bürokraták között elvétve igen érdekes embereket fedeztem föl, akik eltértek az átlagtól. Ilyen volt Mravik László művészettörténész, a Szovjetunióba hurcolt (elrabolt) magyar műkincsek kutatója, Füzes Endre kandidátus, a Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum megálmodója, majdani megteremtője. Közéjük tartozott Erkel Tibor, a Zenei Főosztály vezetője, Erkel Ferenc egyenes ági leszármazottja, Aba-Novák Judit, a világhírű festőművész lánya, Tarnócz Márton az Egyetemi és Főiskolai Főosztály vezetője, aki hatszáz oldal (nagymonográfia) alatt „nem tudott” publikálni, vagy maga Bíró Zoltán, „civilben” irodalomtörténész, a népi írók és gondolat rangos kutatója. Az általuk vezetett főosztályi belső tájékoztatókra, munkaértekezletekre érdemes volt elmenni, elemzéseiket meghallgatni és főleg megszívlelni. Bíró Zoltán és társai hangsúlyosan és visszatérően a magyar kultúráról, a magyar irodalomról, a magyar képzőművészetről, a magyar muzeológiáról, néprajzról, népművészetről beszéltek (írtak), s nem általában a kultúráról. Nemzeti kultúránkra tette a hangsúlyt maga a miniszter, Pozsgay Imre¹ is, akit rafináltan azzal fúrt több beosztottja (pl. főosztályvezetőm), hogy túl okos. Nyilván a főnököm a korábbi sötét alakokat, alkoholistákat, erőszakos balos tahókat jobban szerette, jobban feküdtek neki hosszú pályafutása alatt.

A Nemzetközi Főosztály, amit csak „kis Külügy”-ként aposztrofáltak kivagyri vezető káderei, annyira nemzetközi (értsd: internacionalista) volt, hogy a magyar szót nem is használták kollégáim. Ha elengedhetetlenül szükséges volt, akkor budapestit mondtak/írtak helyette, ezzel tartva a merev pártvonalat, Aczél György nevét sűrűn és mindenhatóként emlegetve. Csak egy ország esetében tértek el a pártdogmáktól, és ez Izrael volt, mely állammal akkor nem is tartottunk fenn diplomáciai kapcsolatot. Az arabok kárára még viccelődni is lehetett az NKF-en, próbáltuk volna ezt megtenni szovjet–kínai relációban!

1 Az írás már a szerkesztőségben volt, amikor a szomorú hír érkezett: elhunyt Pozsgay Imre.

Ilyen légkörben nem is csoda, hogy keresztnévemet két hét alatt elveszítetem. Új nevem Juhász Elvtárs lett. A György törölve, mint a totóban. Ez a gyakorlatban így hangzott: Juhász elvtárs! ezt ne csináld, azt ne tedd, ez meg tilos, azt meg nem szabad! Üdítő színfolt volt a kommunikációban, hogy Mravik, Füzes, Erkel, Aba-Novák és Bíró Zoltán pár hónap után Gyurinak szólítottak, s ha közösen megbeszéltünk, terveztünk valamit, akkor azt a Juhász Gyurival tették, s nem egy NKF-es elvtárssal.

Minden márciusban beindult a pályázati nagyüzem a Kulturális Minisztériumban a tőkés területi referatúrán. Ömlöttek be a pályázatok, főleg a sláger országokba és városokba. Ilyenek voltak elsősorban Bécs, Párizs, Róma, London, München és Nyugat-Berlin, ahova a magyar állami ösztöndíjak szóltak a kéthetéstől az egy-két hónaposon át a félévesig. Az ELTE tízszeres túljelentkezése kutyafüle volt ahhoz képest, ami ilyenkor a tárcára zúdult, protekciós ajánlásokkal és telefonokkal fűszerezve. A tényleg nívós szakmai lehetőségek mellett az sem volt mindegy, hogy a nyugati partnerek, az államközi szerződések alapján, nívós szállást, az adott országon belüli utazásokat és olyan pénzbeli apanázszt biztosítottak, ami több havi magyar fizetésnek felelt meg. A vonat- vagy repülőjegyet a tárca vásárolta a magyar művészeknek, a balett-táncostól a hegedűművészen át műfordítóig. Amikor az összesítéseket nézegettem, feltűnt, hogy a „perifériák” esetében, főleg a nyelvismeret hiánya miatt, maradt egy-két üres hely. Portugáliába, Görögországba, de még Mexikóba is ki lehetett (volna) jutni egy „kis segítséggel”. Ekkor kezdtem el manipulálni, módosítani a pályázatokat a „resztli-helyek” irányába, újrapályáztatás helyett. Úgy döntöttem, magyar írók, költők, műfordítók és irodalomtörténészek javára komponálom át a célországokat. Bianco pályázati úrlappal tele volt az íróasztalom, pecsét és csinos titkárnő is volt bőven az osztályokon. Csak a szakmai ajánlásokat kellett „módosítani”, amit az irodalmi osztályon dolgozó, beavatott haverjaim tettek meg kis rábeszélésre. A többit én intéztem. A legnehezebb dolog a vezetői aláírásokkal volt. Az aktákat (teljesen szabálytalanul) kézben vittem Bíró Zoltánhoz, aki csodálkozott is, hogy ilyen fontos anyagok nem a belső postával (aláírótümbbel) érkeznek. De én rögtön magamra vallottam: „adminisztrációs hiba”, „kicsúsztam az időből”, „rosszul soroltam be”, „téves újrjelentkezés” stb. Ez hatott, és mégiscsak irodalmárok juthattak lehetőséghez, mert kérdő tekintettel ugyan és sűrű fejcsoválások közepette Bíró Zoltán kiírt, kalligrafikus írásával záradékolta és aláírta a papírokat. Ezután becsempészttem ezeket a többi közé, ahol már besimultak a rendszerbe, és főnökeim aláírásával már mehetett is az Örömmel értesítjük... kezdetű levél a pályázóknak. Arra kértem barátaimat, gyorsan és diszkréten értesítsék a művész urakat a turpisságról, nehogy berohanjon valamelyik a minisztériumba, hogy nem Athénba akart menni, hanem Rómába, vagy mi ez a Lisszabon London helyett. Több író, költőt, műfordítót juttattunk ki így Nyugatra reklamáció nélkül. Egy kivétellel soha nem bántam meg, amit tettem. (K. Gy., aki portugál utat köszönhet nekem, párját ritkító, aljas-mocskos cikkben támadott meg a *Magyar Nemzet*ben, már jóval a rendszerváltás után

egy Jugoszláviáról szóló cikksorozatomban.) Főnökeim sejtették, miben sántikálok, de hallgatólagosan tudomásul vették és elfogadták vulgármarxista érveimet: sokba kerül az új kiírás, kicsúszunk az időből, fölösleges kritikát kaphatunk főntről, netán még magától Aczélától stb. – hittem én.

Minden hír igaz, csak nem mindegyik realizálódik, tartja a pesti mondás. Hát ez realizálódott: 1980 nyarán (ismét) összevonták a Kulturális és az Oktatási Minisztériumot, s lett Művelődésügyi. Ez az összevonási-szétválasztási folyamat négy-öt évenként azóta is tart, csak az elnevezések lesznek egyre kacifántosabbak. A hatemeletes épületben olyan osztályharc (polgárháború) indult meg, amelyet kizárólag a latin mondással „Bellum omnium contra omnes” lehet meghatározni, kis kiegészítéssel: „Mindenki harca mindenki ellen” – a saját helyemért, státusomért. A kulturális tárcán eluralkodott egy furcsa győzelmi mámor az oktatási fölött, mert Pozsgay Imre lett az „összevont” miniszter. Magam nem nyugtalankodtam friss kinevezéssel és a vadonatúj feladattal, ami az volt, hogy fordítsam, illetve fordíttassam le világnyelvekre és a szomszédos országok nyelvére a minisztérium új nevét. Éppen az „-ügyi”-vel bajlódtam, mert minden nyelvben van oktatás, kultúra, művelődés szó, de ennél az „-ügyi”-nél lehetetlenebb, áthallásos nyelvi alakzat (kapcsolódó utótag) nem létezik. Kínomban már az Akadémiát hívtam, amikor engem is hivatott egy alkalmi grémium. A vezetői triumvirátus így állt föl: főosztályvezető és helyettese, valamint a párttitkár. Utóbbiról annyit érdemes tudni, hogy mint szocialista osztályvezető minden reggel kiszignálta az aktákat a területi referensekre, majd S. P. újságot olvasott egész nap – harminc évig. Rövid közlendőjük, amit állva kellett végighallgatnom, az volt, hogy bár munkámmal kapcsolatban semmilyen szakmai kifogás nem merült föl, arra a továbbiakban nem tartanak igényt, és egy hónapom van álláskeresőre. A két másik vezető, Boros Róbert és Tuka József annotált nacionáléja – a Hódmezővásárhelyi Emlékközpont szigorúan titkos tiszti honlapja (2011) alapján – azonban jóval érdekesebb!

Boros Róbert dr. (a. n.: Lóbl Róza) 1929. 03. 30. Budapest, SzT-szám: „47”; E-4.

1945-től MKP-tag, 1948-tól párttitkár, 1949-től Külügyminisztérium, állomáshely: Belgrád, ahonnan kiutasították. 1951–56 Moszkvai Nagykövetség; pártbizalmi. 1956 után munkásőr, MSZMP szervező titkár.

Fedőmunkahely: Kulturális Minisztérium, Nemzetközi Kapcsolatok Főosztálya, fő.-vezető.

Terület: Minisztériumok preventív védelme (ahol): „Főleg irodalmi-könyvkiadási területen rendelkezik jó lehetőségekkel. Különösen hasznos tevékenységet folytat kiutazó személyek eligazítása, útijelentések készíttetése, operatív realizálások, emigrációs szervek, személyek esetében.”

Rendfokozat: Főhadnagy (1963) ...Alezredes (1980. 10. 01)

Szolgálati hely: III/III-5. oszt., kiem. főoperatív tisztt, beo.: alo. vez., MA-8 (1988. 10. 1.)

Nyugállomány: 1989. 12. 31. 009/395/1989 parancs alapján

Kitüntetések három alkalommal, 11 csoportfőnöki és miniszterhelyettesi dicséret és jutalom „példamutató teljesítésért”, 1989-ben 10 000 Ft értékű tárgy-jutalom (60. születésnap alkalmából).

Nézzük meg most Boros főelvtárs főelvtárs-helyettesét!

Tuka József (a. n.: Fürst Aranka) 1930. 06. 16. Galgahévíz, SZT-szám: E-3; E-17; K-364.

Fedő munkahely: 1960-tól Művelődési (majd Kulturális) Min.; főosztályvezető-helyettes

Rendfokozat: Alezredes (1977. 06. 01.)

Szolgálati hely: III/III-4-c. alo., III/-I-10. Oszt., III/III-4. Oszt. főoperatív tiszt (1975. 10. 01.),

III/III-5. Oszt.

Nyugállomány: 1988. 08. 23. Kitüntetések: 2 alkalommal, dicséret több alkalommal.

Kivonat szolgálati adatlapjából: „1960-tól a Műv. Min. főov. h. 1971. augusztus 1-től moszkvai állomáshelyén, 1975-től ismét itthon, 1976. augusztus 1-től új száma E-17. 1987-ben havi illetménye 16 500 Ft volt”. („Természetesen” a minisztériumi felsővezetői fizetése mellé – megjegyzés: J. Gy., akinek ekkor havi illetménye 1800 Ft.)

Mindketten közvetlenül Harangozó Szilveszterhez (Aczél jobb keze) voltak bekötve, neki jelentettek művészekről, tudósokról, minisztériumi vezetőkről, s csak abban bízom, hogy egymásról is 1960 és 1990 között. Hazánk nemzetközi kulturális kapcsolatai és ilyenformán minden „külügy” ezen két minősített hazaáruló gazember kezén át „intéződött”. Nesze neked Bíró Zoltán által idézett magyar irodalom, Erkel Tibor által sűrűn emlegetett Liszt Ferenc, Erkel Ferenc, Bartók Béla és Kodály Zoltán, Mravik László által kutatott „eltűnt” magyar műkincsek, és sorolhatnám napestig a jó szándékú és naiv, kvalifikált magyar szellemi szegénylegényeket.

Hamar találtam állást, de előtte elbúcsúztam azoktól, akiket akkor és azóta is sokra tartok. Közülük nem egy volt kollégából a barátom lett. De jócskán vannak olyanok is, akik már örökre távoztak közülünk, legutóbb Füzes Bandi. Utolsónak hagytam Bíró Zoltánt, aki – meglepetésemre – elmondta, hogy az ő sorsa is bizonytalan. Ritkul körülötte a levegő, rosszat sejt. Ezúttal is igaza volt, pár hónap múlva a „magyar” kultúra Czinegéje (A. Gy.) utolérte, és eltávolíttatta a már „-ügyi” minisztériumból. Bíró Zoltán a PIM (Petőfi Irodalmi Múzeum) megbízott vezetője lett, Aczél megakadályozta főigazgatói kinevezését, és miután megbuktatta Pozsgay Imrét, akit még a magyar művelődés területéről is száműztek, már semmi nem állt a „magyar” kultúra Biszku Bélájának (ua. A. Gy.) útjába, hogy az utcára tegye az egyik legjobb magyar irodalomtörténészt, Bíró Zoltánt. Ekkor veszítettem szem elől Bíró Zoltánt, de a nyolcvanas évek első harmadának végétől viszont egyre többet hallottam. Ez a méretes képzavar úgy érthető meg, hogy Bíró Zoltán neve egyre többet hangzott el a Szabad Európa Rádióban, főleg 1985 (Monori találkozó) után, amit én Ljubljánában, ahol egyetemi magyar

lektorként dolgoztam, nyugodtan hallgattam, ott nem recsegett, nem „mászott el”, mert nem zavarták. Föltűnt, hogy ekkortól új nevekkal bővült a SZER magyarországi repertoárja és a kis kedvencek (a mára destruktív szektává váló, akkor önmagát demokratikus ellenzékként aposztrofáló, majdani Szadesz-kör prominensei, burkoltan Aczél védenecsei) mellé-közé új nevek kerültek, csúsztak be. Ilyenek, mint Csoóri Sándor, Sára Sándor, Czine Mihály, Ilia Mihály, Kósa Ferenc, Für Lajos, Fekete Gyula, Csurka István, Bíró Zoltán és Lezsák Sándor. Túl nagy teret nem kaptak, de azt még a süket is hallotta, hogy ők nem a Galamb utca „madarai”, hanem a népi, harmadik utas, plebejus kiútkeresők gondolatainak aktualizált hírnökei, tolmácsolói. Az is látszott (hallatszott), hogy egyre szervezettebbek, egyre sűrűbben találkoznak, s centrumukban egy olyan ember áll, aki össze tudja fogni ezt a kissé bohém művész-tudós, alapvetően nem politikus alkatú, de hazája iránt annál elkötelezettebb bölcsész társaságot, s ő nem más, mint Bíró Zoltán.

Arról, hogy Hunniában, pontosan Lakiteleken, valami készül, két „irányból” is értesültem 87 szeptemberének elején. Az egyik hírnök Csoóri Sándor volt, akit apám révén gyerekkorom óta ismertem filmes „táborával” (Sára Sándor, Kósa Ferenc és az elhunyt Gaál István) együtt. A másik hírhozó családi barátunk, Nagy Gáspár költő volt. Magán a Konferencián nem tudtam részt venni, mert éppen aznap, szeptember 27-én (pót)vizsgáztattam a ljubljana-i egyetemen. Ezt a „lógást” 88/89-ben igyekeztem pótolni, s az MDF majdnem minden nyilvános rendezvényére eljártam a Jurta Színházról a Selyemgombolyítóig. Később párszor a csóró Ó utcai barakkban is megfordultam. Ezt a felvonulási épületet ma is túlzás székháznak nevezni. Már írtam is a Bíró Zoltán szerkesztette *Hitel*-be, hogy Jugoszláviában is készül „valami”.

Ezek az előbb említett MDF-esteken értettem meg, hallgatva Bírót, Csoórit, Csorkát, Für Lajost, Lezsákot és másokat, hogy mit érezhetett apám 45-től 47-ig, amikor Németh Lászlót, Illyést, Kovács Imrét, Veress Pétert, Tamásit, Bibót és Erdeit hallgatta. Túl az eszmerendszer népben, nemzetben, társadalomban való gondolkodás Veress Péter-i hármas egységének azonosságán még a szégyenletes csóroság-pénztelenség is azonos volt az NPP (Nemzeti Parasztpárt) és az MDF között. De pótolta ezt a hiányt a szellemi erő, a tenni akarás és az összetartozás érzése. Aki közelebbről látta ezt a sereglést, annak egyértelmű, hogy a párttá alakuló mozgalom első megválasztott vezetője Bíró Zoltán lett, nem is lehetett más. Integráló, dönteni képes személyiség volt, megdönthetetlen érvrendszerrel és szigorral, ami tárgyi tudáson és társadalomismereten alapult. Nem véletlen, hogy az MDF Bíró Zoltán vezetése alatt lett az ország legismertebb, legnagyobb és legnépszerűbb ereje, miközben az agyontámogatott és -mediatizált konkurense csak annyit tudott mondani, hogy: „Kádárnak mennie kell!” Kádár már saját (vezető)elvtársainak is terhes volt, s Gorbacsov 85-ös megjelenésével a Kádárok (Husak, Honecker, Ceaușescu és társaik) kora lejárt. Érdekes módon Aczélról, a korszak (1956-?) Luciferéről egy szava nem volt az ÁVH-s felmenőkkel tüzdelt, olyannyira „antikommunista” legényeknek, akik

Soros-ösztöndíjakon és a bajuszos Gyuri bácsi által kreált akadémiai és egyetemi állásokban tengődtek, tizből tizenegyen szociológusként, értékelhető művet alig alkotva. Ezt a kontrasztot egy ismert fénykép szemlélteti a legjobban: a fotón a társadalomból kivonuló, „ellenálló” jelszót hirdető, „üldözött” K. György és Sz. Iván valahol a Pilisben elszánt tekintettel néznek a blendébe, mögöttük pedig új Volkswagen mikrobuszuk áll akkor, amikor az általuk lenézett, küszködő magyarok nyolc évet vártak... egy Trabantra.

Ebben a vert, vesztes helyzetben az ellenerőnek nem volt más választása, mint a konkurens erők karizmatikus vezetőinek kilövése, levadászása. Itt és ekkor kezdődött annak a repertoárnak a bemutatása, megvalósítása, amelyet paktumok, puccsok, blokádok, személyi háttéralkuk stb. jellemeztek. Rendkívül céltudatosan és hatékonyan. Elsősorban két ember volt útban a hatalom megszerzéséhez vezető úton, Pozsgay Imre és Bíró Zoltán. Előbbit egy hamis premisszákon nyugvó áldemokratikus népszavazással megbuktatták, megakadályozták, hogy a Magyar Köztársaság demokratikusan megválasztott első elnöke legyen. (Nem melleleg magát a köztársasági elnök közvetlen választását is negligálták.) Bíró Zoltán volt a keményebb dió, mert míg a népszerű Pozsgay pártjában majdnem magányos harcos volt, addig Bíró mögött egy igen erős, az úgynevezett lakiteleki csapat, az MDF alapítói álltak, erős társadalmi beágyazottsággal és szimpátiával 89 őszén. És ekkor, alig láthatóan, de érzékelhetően elkezdődött egy furcsa folyamat, ami egy bővülő-szerveződő új mozgalom-párt esetében még természetesnek is nevezhető (lenne). Ismeretlen és alapvetően más mentalitású emberek kezdtek föltünedezni a vezetés környékén, majd a párt vezetésében, elnökségében, képviselőletében, akiket korábban a mozgalom környékén sem láttunk, s folyamatosan kerültek előtérbe, meghatározó szerepkörbe. Változott a hangneme, romlott az alapemberek közötti viszony, megszűnt az összhang. Janusarcú lett az attitűd. Bíró Zoltán egyet, kettőt, majd hármat hátrálépett, fokozatosan húzódott vissza az első vonalból, szerényen és elegánsan, s tünedeztek el közvetlen munkatársai és barátai is. A Déli pályaudvarra már úgy érkezett be az MDF vonata, hogy akik Kelenföldön szálltak föl, úgy szálltak le, mintha Nagykanizsán ők fűtötték volna be a mozdonyt. Mire a párt 90 tavaszán megnyerte az első szabad választást, már csak hírmondónak maradt alapító atya a kormányban (Für Lajos). Eltűntek a sátorverők Csoóri Sándortól Lezsákig szinte mindenki. Bíró Zoltán ugyan szerkesztette a *Hitelt*, mi meg vittük a cikket, tanulmányokat, esszéket. Így a lap sikeres, tartalmas lett, mert bőven akadt izgalmas téma az elmúlt negyven év után. De azt látni, hallani lehetett, hogy egyre többen hagyják el a győzteseket, lépnek hátra és ki a „nyugodt erőből”, ami belül egyáltalán nem volt olyan nyugodt. Bíró semmilyen „hivatalos” szerepet nem vállalt, nem lett képviselő, miniszter, nagykövet, vezető intézmény első embere. Mások, őt megtagadva – a helyes kifejezés: elárulva – szépen és különböző stallumokért belesimultak az új struktúrába, létrehozván a politikai eklektikát, föladva a korábbi értékeket, célokat, hitet és főleg elveket. Egy-másfél év alatt csak a cégér maradt meg, de boltban már mást árultak. Volt, aki látta

ezt, volt, aki csak érezte, hogy nagyon nem stimmel itt valami, miközben kívülről jöttek-záporoztak az ütések övön fölül (önkormányzati választások) és övön alul (taxis blokád) egyaránt.

A politológiai szakirodalom, ha egyáltalán van ilyen, Németh Miklós távozását a közéletből tartja a legelegánsabbnak. Ez egy kapitális tévedés, mert őt szabályosan megvette az EBRD. Erre maga Németh utalt többször, majd életrajzi kötetében le is írta, diszkréten ugyan, hogy olyan fizetést ajánlottak a londoni munkahelyhez járó (családi) bonuszokkal együtt, amit képtelenség lett volna visszautasítani. Nem is tette. Bíró Zoltánt nem lehetett megvenni, privatizálhatatlan volt anyagi és szellemi értelemben is egyaránt, és volt tisztességes „szakmája”. Mint irodalomtörténész tanított, akkor már Szegeden, a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola magyar tanszékén. Bizonyos hírek szerint hosszú és tartalmas tanári pályája alatt mindössze egyszer maradt el órája, mert Moamer El-Kadhafi föltartotta személyes találkozásuk alkalmával Tripoliban, s így egy géppel később ért haza.

Viszont nemcsak a fizikai idő telt-szaladt a kilencvenes évek elején, hanem a politikai is, s fogyott a becsület meg a maradék jellem. Apadt szépen az állami vagyon, a társadalmi folyamatok egészségtelen irányba (licitáló magyar paraszt, multi-rabszolga-proli, szadeszos média, liberális tudomány és felsőoktatás stb.) haladtak, miközben Milovan Gyilaszi értelemben szépen épült ki az „Új osztály”. A kinevezett nómenklatúra és a privatizátor gárda „Nova Klasa”-ba olvadt össze balról jobbra és jobbról balra. Voltak azonban, nem túl sokan ugyan, akik nem árulták el Pozsgay Imrét és Bíró Zoltánt sem, s ezek az emberek egyre sűrűbben kezdtek el találkozni, beszélgetni, tervezni, elemezni, fölmérni, és a semmiből, pénztelenül 1993-ban előbújt az NDSz (Nemzeti Demokrata Szövetség). Alapító tagként, ekkor lettem mindkettőjük közvetlen munkatársa. Lakásunk is többször volt megbeszélések színhelye, és munkahelyem is „segített”. Párttá alakulásunk utáni státusunk kísértetiesen hasonlított Lengyelország 1939. szeptember elejei helyzetére: egyformán támadtak minket veszettül jobbról és balról is. 1996-ig bírtuk, akkor anyagiak híján jött el a vég, befejeztük. Pozsgay is tanításba „menekült”, Bíró Zoltán meg abba sem hagyta. Ezután is találkoztunk, főleg olyan nemzeti rendezvényeken, mint a TF-estek, a Kossuth Klub rendezvényei, könyvbemutatók, vidéki 56-os megemlékezések és sajnos egyre többet régi barátaink temetése alkalmából. Időnként le-leültünk egy kávéra vagy egy pohár borra, dedikáltunk egymásnak egy-egy könyvet, s elmondtuk ki kiről, mit tud. Különös melankóliát adott ennek az időszaknak „Demszky Budapestje”, ami főváros volt ugyan, de hogy melyik országé, az kérdéses volt, mert román zászlók lengtek a főutakon és világszép Duna-hídjainkon egyaránt, tobzódott a talmi multi-kulti, ordított a bulvár- és celebvilág. És miután a helyzet koszosabbnak, undorítóbbnak és végeláthatatlanabbnak látszott, mint a Kádár-korszak, ezért magam ismét a Balkán irányába tájékoztam, ott legalább „értelme van a dolgoknak”. A szétrobbant Jugoszlávia helyén sajátos nemzetállamok jöttek létre a modern Szlovéniától a kortárs törzsi társadalmakig, mint például

Montenegró vagy Koszovó. Nekem Szlavónia fővárosa Eszék, az Eszéki Egyetem Idegen Nyelvi Tanszéke „jutott”, ahova vittem magammal „Bíró Zoltánt”. Ez konkrétan azt jelenti, hogy a magyar irodalmat Bíró Zoltán (dedikált) kötetéből tanítottam öt évig. A 2001-ben megjelent *Két nemzedék* című, *A magyar irodalom két nagy nemzedéke a 20. században* alcímű, mára általam „ronggyá olvasott”, kijegyzetelt és több tanulmányomban is idézett kötete képezte egyetemi előadásaim és szemináriumaim gerincét, alapját Adytól Móriczig és Radnóti Miklóstól Németh Lászlóig. Kincs volt ez a tankönyv, nagy ívű, de egységes irodalomszemléletével és mögöttes társadalomtörténeti korrajzával egyetemben. Hosszú és mindig a délszláv térséghez kötődő tanári pályámon ilyen tömör, de mégis világos, korszakos összefoglalóval mindössze eggyel találkoztam néhai pécsi professzorom, Polányi Imre tollából *Az ókori világ története* címmel. Bíró Zoltán egyetemi tankönyvét még a bolognai rendszer sem tudta szétverni, mely angolszász felsőoktatási modell padlóra küldte mind a magyar, mind a horvát és az európai bölcsészképzést. Elsősorban azzal, hogy az ezeréves kiforrott egyetemi rendszert először kettétörte, majd atomjaira bomlasztotta. Magam ezt figyelmen kívül hagytam, s építettem a Bíró-kötet belső koherenciájára, s nem formáltam világhírű íróinkból, költőinkből legókockákat és paneleket. Végzős nyelvészhallgatóimmal is ezt használtuk, mert mai nyelvünket is Adynak és József Attilának köszönhetjük, a népi írók csiszolásában.

2006 augusztusában a későbbi *Elment az őszöd* című dokumentumfilm főszereplője (Gy. F.) atombombát dobott a horvátországi magyarság drávaszögi-szlavóniai részére. Hat hét alatt, puccszerűen bezáratta a létfontosságú és jól működő Eszéki Magyar Főkonzulátust, amely a vérkeringését pumpálta a közel évtizedes (1991–98) háború (szerb megszállás) által meggyötört terület magyarságának. Közelgő nemzeti ünnepünk (október 23.) előtt konzulátusi szervezés híján rangos-nívós magyarországi előadó nélkül maradtunk. Ekkor azonnal megkerestem Pozsgay Imrét, aki Pélmonostoron, a Magyar Házban, majd Eszéken, két helyen beszélt egyetemes forradalmunkról, és még „belepréseltük” a legtöbbit szenvedett Vukovárt is. Hogy ez a „hazardírozás” az utolsó pillanatig többé elő ne fordulhasson, már késő ősszel egyeztettük Bíró Zoltánnal, hogy március 15-én Csúzán ő tartja az ünnepi beszédet. 2007 telén azonban fölhívott telefonon, hogy rövid időn belül olyan műtét vár rá, aminek a kimenetele is bizonytalan, de az orvosok biztatják. Megdöbbsentem. De Bíró Zoltánt nemcsak a közeli és távoli barátai, tisztelői szeretik, hanem az égiek is, mert nyárra már a régi volt, s folytathattuk a találkozókat, beszélgetéseket és már újabb konferenciákat, előadóesteket terveztünk. Éppen a Parlamentben tartandó reprezentatív Kovács Imre megemlékezést készítettük elő közösen három éve, amikor Domonkos Lacival üzentem meg Bíró Zoltán, hogy együtt szeretne beszélni velünk. Mi Lacival évtizedek óta olyan viszonyban vagyunk, mint mondjuk Bíró Zoltán Lezsák Sándorral. E találkozás alkalmával tájékoztatott minket, hogy vezetésével megalkakul a Retörki (Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archivum), s munkatársaként számíttana ránk is. Köpni-nyelni nem tudtunk, talán mekegtünk

valami, persze igen-félét, de alig-alig fogtuk föl, hogy újra együtt fogunk dolgozni. Zoli hamar befejezte korrepetálásunkat, és elsietett a budai Angelika eszpreszszóából, „komolyabb emberekkel” kellett még találkoznia intézeti ügyekben. Lacival úgy „emésztgettük” a váratlan hírt, hogy bedobtunk néhány tonicnak álcázott fröccsöt.

Bíró Zoltán úgy hozta létre az Intézetet, hogy menetből támadtunk. Engem a Római Magyar Akadémián ért utol telefonon, hogy kész a szerződés, és gondolkozzak a hosszú távú és éves kutatási tervemen, s ezt kéri havi bontásban, valamint a teljes publikációs listámat és a folyamatban levő „írományaim” témajegyzékét, amúgy meg jó pihenést és városnézést kíván. Pontosan olyan volt, mint bő harminc évvel ezelőtt a Kulturális Minisztériumban: a munkában nincs lazsálás, nincs haverkodás. Van viszont szoros határidő, alapos elmélyülés és kötelező kontroll. Már fölálltak a kutatócsoportok, jelentek a meg a RETÖRKI-kötetek, tartottuk a nemzetközi konferenciákat a rendszerváltásokról, amikor előálltam a farbával, ami eddigi teljes tevékenységem szintézisét jelenthetné.

– Mi lenne az, Gyuri? – kérdezte a főigazgató úr.

– Egy teljes autonómtervezet a Délvidékre – válaszoltam.

Bíró Zoltán ezúttal sem tagadta meg magát, hat-nyolc oldalas szinopszist kért, majd belső tudományos értekezletet hívott össze, s így indulhatott meg a kutatás, földolgozás tematikus vezetői felügyelet mellett, a nyilvánosság bevonása nélkül. Másfél év alatt készültem el, miközben a főigazgató minden részanyagot átnézett, archivált, és a munka befejezése után a teljes intézeti kutatógárda előtt kellett „védenem” *A Tisza-menti Magyar Autonóm Körzet – Szerbia* c. esszé-tanulmányomat, amely zöld lámpát kapott. Mérsékeltlen dagadó kebel-lel tekintetem főigazgatómra és „művemre”. Bíró Zoltán azonban Bíró Zoltán, s azonnal közölte, hogy: no jó, eddig rendben, de most megnézetjük két kvalifikált történész-kisebbségkutató szakértővel (prof. dr. Izsák Lajos és prof. dr. Botlik József). Annyi engedményt tett, mert ez nála annak számít, hogy munkám másodpéldányát személyesen adhattam át Izsák professzor úrnak, mivel egy utcában lakunk.

Az ELTE Történettudományi Intézetének volt igazgatója, nyugalmazott tan-székvezető egyetemi tanár ránézett az anyagra, elolvasta a címet, belelapozott, megállt az autonóm terület térképénél, és csak ennyit mondott: „Széles válla van a kisembernek, hogy egyáltalán ilyen kutatást megtehettek. Nagyon vigyáz-zatok rá!”

Vigyázunk! És ebbe a vigyázásba, tisztelet- és szeretetteljes óvásba, barátság-ba bele kell férnie egy születésnap koccintásnak, ölelésnek és kézszorításnak.

Isten éltesen, Tanár Úr! Boldog születésnapot, Zoli!